

WITTMAN TIBOR

AZ ANDESI NÉPEK NEMZETTÉ VÁLÁSÁNAK EGYES GAZDASÁGI FELTÉTELEI A GYARMATI KORSZAK VÉGÉN

I.

A nyugat-európai polgári nemzetek kialakulásának problémái közül nem egy megoldatlanul vár a történészekre. Még bonyolultabbak a kelet-európai országok történeti folyamatai, nem beszélve a gyarmati uralom alól felszabadult népekről, melyek hiányos gazdasági és társadalmi szerkezettel kerültek a polgári fejlődés útjára. Ezek közül a XIX. század elején függetlenné váló latin-amerikai országok azon csoportjára összpontosítjuk a figyelmet, amelyet *történetileg* andesi országoknak szoktunk hívni: Kolumbia, Ecuador, Peru és Bolívia. Közülük a két utóbbit vizsgáljuk.

E regionális fejlődésnek több közösen ható tényezője van: a földrajzi tagoltság, amely ezeket az országokat rendszerint 3 sajátos területre és több klimatikus zónára osztja; az Atlanti-óceántól való nagy távolság, amely ezeknek az országoknak az európai és észak-amerikai piaccal való kapcsolatai szempontjából hátrányt jelent; az indián kultúrák hagyatéka és ennek felszívódása a nemzeti kultúrákba (indigenismo stb.). Folytathatók a közös vonásokat, de célunk nem ezek kiemelése, hanem ezeken belül néhány történelmi körülmény rövid felvázolása, amelyek értetővé teszik e népek modern fejlődésének legfőbb törvényeit.

A nemzetté válás folyamata a függetlenségi háború alatt és után indult meg. Az uralkodó „nemzet” azonos a kreol földbirtokosok és kereskedők osztályával. Alattuk a nemzetiségek, törzsek, etnikai csoportok és mesztic rétegek egész sora foglal helyet. A kizsákmányolás viszonyait az alkotmányok formulái, a jogilag egységes nemzet koncepciója és a liberális szabadságjogok leplezik.¹ Joggal hangsúlyozza Jorge Ovando a „bolíviai nemzetet” alkotó kreol uralkodó osztály népellenes, nemzetiségellenes magatartását, amelynek egyik legszomorúbb következménye a XIX. század második felében a közösségi földek kisajátítása, az indián közösségek feláldozása a latifundiumok érdekeinek, nem kevésbé az indián nemzetiségek és törzsek kultúrájának, nyelvének háttérbe szorítása.²

Az andesi országokban etnikailag mindenütt több nép él egymás mellett. Ezeket társadalmi szempontból két kategóriára oszthatjuk, kizsákmányoló és kizsákmányoltra, az előbbi akadályozza az utóbbiak fejlődését. Nemzetté e két kategória kölcsönhatásainak bonyolult folyamata alakítja e népeket. Az előző kérdésvetéseknél árnyaltabb elemzésekre van szükség. Egyrészt az uralkodó kreol „nemzetekben” is hatalmas társadalmi differenciálódás ment végbe az elmúlt másfél évtizedben, ami a bolíviai, perui stb. kreolok elszegényedett rétegeit osztályérdekei az elnyomott „nemzetekhez” közelítette. Másrészt a „közbülső” rétegek, a mesztic meg lehetőségen bonyolítják a helyzetet, még akkor is, ha osztálytudatuk azonos a társadalmi viszonyokban elfoglalt helyükkel. Harmadrészt a kreolok spanyol nyelvűsége nem

¹ Vö. ROBERTO ALVARADO D.: Las normas jurídicas y la realidad histórica de Bolivia. Revista del Instituto de Sociología Boliviana. 7. 1968. Sucre.

² J. OVANDO: Sobre el problema nacional y colonial de Bolivia. Cochabamba, 1961. A „nación boliviana” meghatározása 63—64. l.

csupán az elnyomott nemzetiségek kultúrájának és nyelvének fejlődését akadályozó tényező, hanem a haladó nemzetközi áramlatokba való bekapcsolódásnak, a haladó eszmék közvetítésének eszköze is, a haladó *kreol* elemek pedig az elnyomott nemzetek (és nemzetiségek) társadalmi és kulturális felszabadulásának fő motorjaiként töltenek be fontos szerepet. A „bolivianidad”, a „peruanidad” kétarcú, és noha eddig elsősorban negatív vonásai érvényesültek, századunkban előtérbe kerülnek a pozitív vonások.

A „polinacionális” felfogás nem engedi meg, hogy a tulajdonviszonyokat és a kizsákmányolást az üres jogi formulák eltakarják. Csak ezen az állásponton lehetséges elemezni az andesi társadalmak nemzeti fejlődését a maguk ellentmondásaiban. Ezek között egyik legfontosabb annak a viszonylagos érdekközösségnek a ténye, amely a kreolok és indiánok között a spanyolok elleni harcban öltött bizonyos formákat, az osztályellentétek ellenére, és amely ma is vitatott kérdése a nemzeti burzsoázia és a néptömegek idegen tőke és befolyás elleni harcának. Az európai népekhez viszonyítva Latin-Amerikában, speciálisan az andesi országokban, az érdekeknek ez a találkozása gyenge, mivel a burzsoázia fejletlensége miatt kevésbé kaphat társadalmi tartalmat.

Mellőzve azokat a rendkívül érdekes kérdéseket, amelyek a nemzetté válás legmodernebb szakasza felvet, arra szorítkozunk, hogy azokat a *gazdasági* elemeket domborítsuk ki, amelyek a nemzeti fejlődés kezdetét szerkezetében meghatározták. A gyarmati gazdasági rendszer, a spanyol birodalmi piac felbomlása, az idegen, főleg angol tőke beáramlásának kezdete, ennek és a hosszú háborúskodásnak következtében beállt mennyiségi visszaesés a termelésben, a bányászat hanyatlása, a kreol nagybirtokosi tulajdonviszonyok megszilárdulása, az 1780-as nagy indiánfelkelés következményei és más tényezők adták a nemzetté válás megindulásának alapjait a kreol réteg számára, amely a függetlenségi háborúban uralkodó osztállyá vált, miután átstrukturálódott.

A nemzetté válás *második* szakaszában, a XX. század elejéig tartó évszázadban *elsősorban a latifundiumok, nem pedig a tőkés fejlődés bomlasztotta szét az indián közösségeket.* A bolíviai kereskedőtőkés latifundistává vált, a perui kereskedő tőke a salétrom és a guano révén véglegesen az angol tőkéhez kötődött és a partvidéket (Costa) tette meg a gazdasági élet ütőerévé. A *harmadik* szakaszban, századunkban az angol tőke uralmát az észak-amerikai váltotta fel a finánc-tőke formájában, ami Bolíviában az ónmonokultúra kifejlődésével járt együtt. A prekapitalista és gyengén tőkés társadalom különböző változatai alakultak ki az andesi országokban.

A nemzetté válás fejlődése szempontjából két alapvető körülményt kell kiemelni:

1. A spanyol uralom által teremtett kényszerű *piaci viszonyok* a XVIII. század végén érezhetően bomlásnak indultak és a nagyobb piaci egységeken (alkirályságok) belül a kisebb regionális gazdasági egységek jelentősége emelkedett ki. Ezek több esetben egybeestek az adminisztratív keretekkel.³ Szükséges, hogy ezek gazdasági aspektusai az eddiginél jobban elemzések tárgyát képezzék. A regionális vagy később nemzetinek nevezhető piac nem azonos a belső piaccal, hanem csupán olyan forgalmi keret, amelyen belül többé nem a gyarmati uralom érdekei érvényesülnek. Termé-

³ A gyarmati korszak adminisztratív egyéniségeiről mint az új államok politikai kereteiről RICHARD KONETZKE: *Perspectiva de investigación de la historia política y social de Hispanoamérica*. Revista de Indias, 76. 1959. J. LYNCH: *Spanish Colonial Administration 1782—1810. The Intendant System in the Viceroyalty of the Rio de la Plata*. London 1958. Legújabbban JOSÉ MARIA ORS CAPDEQUI: *La estructura politico-administrativa hispánica como base de las nacionalidades americanas*. Comité International des Sciences Historiques. Rapports II. Vienne, 1965. 143—162. 1.

szetesen ez nem úgy alakult ki a felszabadulás után, mint ahogy a nyugat-európai merkantilizmus korszakában. Ez a megkülönböztetés az országos és belső piac között, valamint a társadalmi munkamegosztás primer szerepének kidomborítása a marxista álláspont egyik leglényegesebb eleme.⁴

2. A másikat J. Carlos Mariátegui fogalmazta meg legpregnansabban, amikor az európai fejlődéstől eltérő város-falu kapcsolatot elemzi. Peruban (és más latin-amerikai országokban) a falu nem alapozhatta meg a tőkés vállalkozást, a város pedig nem kapott semmit a mezőgazdasági termelés centrumaitól, a haciendáktól: „A hacienda, a földdel és a csatolt iparral együtt a kereskedelmet és a szállítást is magához ragadva a várost megfosztja létfeltételeitől.”⁵ A hacienda nem az európai falu szerepét tölti be, nem a városnak, hanem a távoli piacoknak termel. Ugyanakkor nem egykönnyen válhat tőkés nagybirtokká sem, mint ahogy Kelet-Európában megfigyelhető volt. Még az 1953-as földreform után is Bolíviában csak Santa Cruz tartományban bontakozott ki ilyen tendencia.⁶

Az andesi országok gazdaságtörténetében is erősen érvényesült az „external view”, amely a külkereskedelem vizsgálata mellett elhanyagolta a belső gazdasági tényezők vizsgálatát és azok összefüggéseit az exportgazdasággal, a világpiacra való termeléssel.⁷ Az arányok helyreállítása a jövő feladata, csakis így juthatunk el a kialakuló kreol nemzetek természetének igazi megismeréséhez.

Az idézett Mariátegui megfogalmazás főleg a XIX. századi nagybirtokokra vonatkozik. A gyarmati korszak végén a hacienda nem egyértelműen játszott a jelzett szerepet, a világpiaccal való kapcsolata nem olyan meghatározható, mint a karib cukormonokultúráé vagy a venezuelai kakaótermelésé. A perui alkirályság agrárexportja Spanyolország felé igen csekély volt. T. Haenke az 1790—1794 közötti öt év exportjának belső arányait a következőképpen állapítja meg:⁸

5.593.513 peso	2 1/2 real	nemesfém Spanyolországba
1.000.000 peso		a Buenos Aires-i alkirálysággal való kereskedelem
100.000 peso		agrárexport Spanyolországba
<hr/>		
6.693.513 peso	2 1/2 real	

A jelzett öt esztendőben az alkirályság bevételeinek fő rovatában, a „Ramos de Real Hacienda”-ban a 18.123.864 peso 6 real-ból a bányászatra esnek a következő bevételek:

Diezmo de plata labrada	31,685 peso	1/2 real
Tres por ciento de oro	75,839 peso	6 real
Derechos de fundicion y ensaye	106,052 peso	6 real
Venta de minas	1,092 peso	
Azogue de Huancavelica	829,398 peso	5 1/2 real
Productos de la Casa de Moneda	2.268,027 peso	
<hr/>		
	3.312,095 peso	2 real

⁴ Vö. LENIN: Az úgynevezett piackérdésről. Lenin Művei I. Budapest 1951. 95—96. l.

⁵ J. C. MARIÁTEGUI: Siete ensayos de interpretación de la realidad peruana. Santiago de Chile 1955. 19. l.

⁶ Vö. AMADO CANELAS D.: Mito y realidad de la reforma agraria. La Paz 1966. 239—247. l.

⁷ WILLIAM P. MC GREEVEY: Recent research on the economic history of Latin America. Latin American Research Review. Vol. III. N. 2. 1968. 93. l.

⁸ TADEO HAENKE: Descripción del Perú. Lima 1901. 70. l.

Az összes „renta” 18.2%-a származik az ezüst-, arany- és higanybányászatból és a pénzverésből.⁹

Nueva Granada-nak a függetlenségi háborút megelőző években átlag 2.453,096 peso bevétele volt. Ebből csak 150.000 esik a pénzverő házra és 78.000 a nemesfém-illetékre (quinto), míg 470.000 a dohányra, 295.048 a pálinkára, 65.000 a sóbányákra.¹⁰ A dohány nagy százalékaránya ellenére sem volt dohányexport *Nueva Granada*-ban.¹¹ A *Presidencia de Quito*, a mai Ecuador árutermeleése rendkívül fejletlen volt, az évi átlagbevétel 591,199 peso összegéből a legnagyobb tétel, 213,089 peso az adókra esik, sem dohány, sem sóbevétel nincs, a nemesfémilleték mindössze 200 peso(!), ami a bányászat jelentéktelenségére utal. A vámtételek (aduanas) és a forgalomra kivetett adók (alcabalas) mindkét helyen csekélyek: 191.000, illetve 67.000 peso *Nueva Granada*-ban, 67.000, illetve 43.000 peso *Presidencia de Quitoban*. *Nueva Granada* bevételei nem fedezték az adminisztráció költségeit, általában a gyarmati korszak utolsó évtizedeiben évi 200.000 pesót kellett hozni Peruból a deficit megszüntetésére.¹²

A leendő bolíviai állam területén 1799-ben a La Paz-i intendantura „masa común de la Real Hacienda” rovatán a bevételek csupán 23%-a származott az alcabalából, azaz az áruforgalomból.¹³ Az agrárexport Potosí felé irányult. Maga a potosi intendantura mindig óriási élelmiszerbehozatalra szorult. A régi Audiencia de Charchas (Bolívia) mezőgazdaságilag legaktívabb része a missziók által megszervezett Mojos (Beni) tartomány volt, melynek állatexportja az Altiplano bányavidékei és Lima felé irányult.¹⁴ Ez az export sem haladta túl az interregionális forgalom kereteit, nem a világgpiacra termelt.

Az andoki országokban az Antillák rabszolgáulttvenyeihez, a mexikói haciendához, venezuelai „hato”-hoz vagy az argentin „estanciához” hasonló árutermező nagybirtokok nem, vagy alig alakultak ki. A missziók árugazdaságára, ezekre az egyedül „érdekes termelési nucleusokra” (J. C. Mariátegui)¹⁵ csapást mért a jezsuiták kiűzése. A perui rabszolgaimport a gyarmati korszakban még nem tudta megalapozni a világgpiacra termelő rabszolgatífundiumok rendszerét. A limai gyapotexport már csak azért is szerény keretek között maradt, mert jelentékeny részét Peruban feldolgozták, megteremtve ezzel az egyik „legmodernebb” dél-amerikai ipart.¹⁶

A külföldi ipar versenye már a *felszabadulás előtt* akadályozta a helyi ipar fejlődését. Ez a konkurrencia főleg a csempészet útján érvényesült. Lima főleg a XVIII. században a tiltott kereskedelem óriási központja volt. Igaza lehet. T. Haenkennek, hogy a szabadkereskedelmi rendeletek, az Európával a Horn fokon át lebonyolított kereskedelem részben kihúzták a talajt a csempészet alól, és emelték a legális

⁹ Uo. 77—78. l.

¹⁰ JOSÉ MANUEL RESTREPO: *Historia de la revolución de la República de Colombia*. Paris 1827. I. tomo. 270—271. l.

¹¹ Uo. 221. l.

¹² Uo. II. tomo, 52. l.

¹³ Ingresos i Egresos de las Cajas de La Paz 1799. Biblioteca de la Universidad Mayor de San Andrés, Sección Manuscritos, núm. 184. 297—298. l. Vö. T. WITTMAN: *Datos económicos de La Paz en vísperas de la guerra de independencia*. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica. Tomus XXXII. Szeged, 1969.

¹⁴ Legjobb összefoglalás WILLIAM M. DENEVAN: *The Aboriginal Cultural Geography of the Llanos de Mojos de Bolivia*. Berkeley and Los Angeles 1966. Vö. LUIS PEÑALOZA: *Historia económica de Bolivia*. I. La Paz, 1946. 134—135. l.

¹⁵ *Siete ensayos id.* kiadás 44. l.

¹⁶ J. VICENS VIVES: *Manual de historia económica de España*. 3. kiad. Barcelona 1964. 498. l.

kereskedelem volumenét.¹⁷ Am a kereskedelem növekvése mögött nem lehet nem észrevenni két fontos tényt:

1. a nyugat-európai iparcikkek beáramlása fokozódott
2. Lima az európai árukért csaknem kizárólag nemesfémvel fizetett.

Jól jellemzi a helyzetet Gil alkirály 1790-es jelentése. A szabadkereskedelmi politikát nem követte a termelés növelése, ezért a forgalom növekedése átmeneti, az államadóság pedig növekszik. A sok beözönlő európai áru ellenértékeként olyan nagy mennyiségű nemesfémot kellett adni, hogy az megcsappant, ugyanakkor az eladatlan európai áruk nagy tömege halmozódott fel. A nemesfémbányászat maga is hanyatlóban van.¹⁸

Összegezzük az eddig érintett három legfontosabb körülményt:

1. a világpiacon termelő nagybirtok hiánya,
2. a mezőgazdasági termelés stagnálása vagy csekély növekedése,
3. a nemesfém-monokultúra válsága, a bányászat hanyatlása.

A mezőgazdasági árutermelést, legalábbis Peru és Bolívia területén részben a *bányavidék szükségletei*, részben a szomszédos *elűtő földrajzi feltételek* közt levő tájakkal való csere ösztönözte. Ez utóbbival kapcsolatban kell kiemelni a klimatikus zónák jelentőségét. Az Andok (Altiplano, Sierra), a Costa, Yungas (Valles) és a Selva (Montaña), Oriente közti különbségek szerepét az egyes tartományok, tájak gazdasági egymásrautaltságában a gyarmati korszakra vonatkozólag alig tették konkrét vizsgálat tárgyává.¹⁹ Még mindig Cosme Bueno 1763—1778 között írt kiváló munkája az egyik legjobb iránytű, ha az interregionális kereskedelmi kapcsolatokban akarunk tájékozódni.²⁰

Az andoki országok mezőgazdaságában a jelzett tényezők együtt magyarázzák, hogy a belső kereskedelmi forgalom nem csupán a gyarmati rendszer kényszerű keretei között, a Lima—Potosi, majd a Lima—Potosi—Buenos Aires triád monopóliumainak engedelmessé fejlődött, hanem e birodalmi piacon belül már régóta erősödtek a *helyi piaci kapcsolatok* is, és mintegy európai módon egyes városok és bányák körül kisebb piaci egységek, egyes centrumok, Quito, Lima, Potosí stb. körül nagyobb regionális kereskedelmi hálózatok kezdtek kibontakozni, amelyek a kialakult független államok gazdasági alapjait meghatározták.

Ez a viszonylag introvertált mezőgazdaság, amelyben a XIX. századig az indián őslakosság közösségi tulajdonviszonyait a latifundiumok még nem rombolták le, a világpiacon termelő ezüst monokultúra hanyatlásával együtt határozta meg nemcsak a független államok kialakulását, hanem e népek nemzetté válásának meginduló folyamatát is.

Ami a belső gazdasági kapcsolatokat illeti, a „peruanidad” és „bolivianidad” ilyen természetű meghatározói eddig nem voltak gondos tanulmányozás tárgyai. A. Humboldt 1802-es limai levelét, amelyben e főváros jelentőségét lebecsüli, az

¹⁷ Descripción del Perú, 65—68. l.

¹⁸ CARLOS DEUSTUA PIMENTEL: Las intendencias en el Perú (1790—1799). Sevilla 1965. 27. 48—51. l. Az alkirály a Spanyolországba küldött pénz összegét lényegesen kevesebbre teszi mint T. HAENKE. 54. l.

¹⁹ EMILIO ROMERO: Geografía Económica del Perú. 3. kiadás, Lima 1953. 186. stb. l. ALIPIO VALENCIA VEGA: Geopolítica en Bolivia. La Paz, 1965. 231—247. stb. l. HERNÁN CASTILLO ARDILES: Consideraciones sobre el concepto de area cultural. Revista del Instituto de Sociología Boliviana. Sucre, 1968. núm. 7. 53—63. l. (Alfonso Villa Rojas „informe”-jának ismertetése: 58—63. l.)

²⁰ Geografía del Perú Virreinal (siglo XVIII). Publicado por DANIEL VALCARCEL. Lima 1951. Ugyancsak hasznos T. HAENKE idézett munkája és C. DEUSTUA PIMENTEL tanulmánya.

egyéb adatok nem támasztják alá. Semmiképpen nem mondható el, hogy „Lima jobban el van vágva Perutól, mint London”.²¹ T. Haenke a belső forgalom szempontjából központi szerepet tulajdonít Limának. *Északról*, a „Valles”-ből (völgyek) a következő árucikkeket szállítják a főváros felé:

Nyersanyagok: rizs, gyapot, hús, kordován bőr, indigó, dohány, öszvér és szamár, gyümölcsök.

Iparcikkek: szappan, durva posztó, sombrero, gyapjú harisnya, ágynemű, asztalterítő, cipő, cukor.

Mindezekért Lima európai árukat ad, és kereskedelmi mérlege aktív.²²

A „Valles”-hez közel levő Huamachuco, Pataz, Cajamarca, Chachapoyas, Moyobamba, Jaen de Bracamoros és Loja tartományok Lima-irányú exportja:

Nyersanyagok: cascarilla, dohány.

Iparcikkek: gyapotfonál, ágytakaró (frazada), finom asztaltakaró, posztó ruhák: tócuco, bayeta, poncho és gyapjúszövetek.

A *Limától északra eső közeli területekről* (Chancay, Huacho, Conchucos, Guamalies, Gualias, Cajatambo, Canta) Limába érkeztek:

Nyersanyagok: só, juhhús, sertézsír, édesség, sajt.

Iparcikkek: ágytakaró (frazada), poncho, bayeta, gyapjúszövet matrac készítésére, erős vászon (lona), olcsó szövetek (pañete).

Ugyanezeket kapja Lima Huanuco tartományból. A többi észak-keleti terület: Tarma juhokat, gyapjúszöveteket, gyapotfonalat, Cerro de Pasco nemesfémeket ad a fővárosnak. *Jauja* Pasco-ba, Tarma-ba és más közeli területek felé a következő árukat szállítja: szalonna, sonka, fekete vászon szöveteket, juhokat, burgonyát, durva vászont (jerga), lucernamagot. *Huarochiri* termelvényei: ezüst, gyümölcsök, zöldségfélék, szén, sajt stb. Tehát az északi területekhez hasonlóan a Limától északkeletre és keletre eső területek is jelentős ipari termelvényeket, főleg textíliákat küldenek a főváros felé. Amint Haenke megjegyzi, ezeknek a tartományoknak Limával való kereskedelmi mérlege aktív. „Meg kell jegyeznünk, hogy mindezek a tartományok egymással kereskednek és főleg a bányákkal” — állapítja meg.²³

Ami a déli tartományokat illeti, ezek áruai a következők:

Cuzco: gyapjútakarók, alpaca, szőnyeg.

Huamanga: marhabőr, talpbőr, székek és kanapék díszítésére szolgáló aranyozott tapéták, irattartók (papeleras), oltárhomlokzatok (frontales) és festmények.

Huancavelica: higany.

Arequipa: olaj, bor, olajbogyók tartására szolgáló edények.

Cuzco és Arequipa a „Valles” vidékkel együtt 1775—79 közötti öt esztendőben 28.443,853 peso 2 1/2 real árut szállított Limába ahonnan nagyrészt spanyol árukat kapott 32.859,820 peso 6 3/4 real értékben. A Lima felé irányuló szállítás évi átlaga kereken 5.688,716 peso. A Mercurio Peruano-ból tudjuk, hogy Cuzco és Arequipa 1791-es exportja Potosi és Chuquisaca felé a következő:

²¹ HANNO BECK: Alexander von Humboldt. I. Wiesbaden 1959. 210. l. Egy másik német, Lima virágzásáról: J. U. BERGK: Reise in Brasilien, Peru und Caracas. Leipzig 1808. 182. l.

²² T. HAENKE: i. m. 45—46. l.

²³ Uo. 47. l.

Cuzco	734,505 peso
Arequipa	1.300,475 peso
	<hr/>
	2.034,980 peso

Potosiból és Chuquisacából származó import (nagyreszt pénzben) 1791-ben:

Cuzco	475,530 peso
Arequipa	389,260 peso
	<hr/>
	864,790 peso

A két tartomány déli irányú exportja 1.170,190 pesóval haladja meg a kivittelt.²⁴ Az 1791-es év adatait nem vehetjük átlagnak, de összehasonlító alapnak igen. A Lima felé irányuló áruszállítás összegét nem lehet pontosan megállapítani, mert Haenke adata a „Valles” vidékre is vonatkozik. Ha e gazdag vidék Lima felé irányuló kivitelét egyenlőnek vesszük Cuzco és Arequipa tartományokéval, ami az optimális becslés, akkor az 1775—79 közötti átlag fele, 2.844,458 peso nem jelentősen haladja meg az 1791-es, Potosi és Chuquisaca felé irányuló export összegét. Vagyis e déli tartományok árukivitele megoszlik Lima (és más perui tartományok) és a Potosi—Chuquisaca gazdasági központ között. A perui déli tartományok Potosi irányú kivitele még jelentősebb, ha figyelembe vesszük Punót és Huancavelica higanyexportját, nem kevésbé Moquegua pálinkáját. A Rio de la Plata alkirályság felállítása és az egykori Audiencia de Charcasnak ehhez való csatolása nem csökkentette ez utóbbinak a perui alkirályság déli tartományaival való kereskedelmet. Potosi élelmiszerekkel való ellátása terén e tartományok igen nagy konkurenciát jelentettek La Paz tartománynak.

1800-ban Potosiba északról érkező áruk megoszlása:

Quitóból (Limán át)	27,800 peso
Cuzco-ból	280,900 peso
Moquegua-ból	1.111,000 peso
	<hr/>
	1.419,700 peso
La Pazból	103,000 peso
	<hr/>
	1.522,700 peso

Ez az északi irányú import, amelyben nem szerepel több perui tartomány, több mint felét teszi ki Potosi ezévi forgalmának, a 2.806,700 pesónak.²⁵ A többi a mai argentin területről és Kelet-Bolíviából származik. A függetlenségi háború zavarai megakadályozták Potosi higannyal való ellátását Buenos Airesből, ezért a huancavelicai higany jelentősége a nyersanyaghiánnyal küzdő potosi kohászatban bizonyos mértékig megnőtt.²⁶

Peru déli határtartományait a piaci kapcsolatok egyaránt közelítették Limához és Potosihoz. *La Paz érdeke e perui tartományok Potosival való kapcsolatainak gyengítésében állott*, ami meghatározhatta földbirtokosainak és kereskedőinek politikai

²⁴ CARLOS DEUSTUA PIMENTEL: *La intendencias en el Perú, 172—174. l.*

²⁵ VICENTE D. SIERRA: *Historia de la Argentina. Fin del régimen de gobernadores y creación del Virreinato del Río de la Plata (1700—1800)*. Buenos Aires, 1959. 537. l.

²⁶ Representación del Gremio de Azogueros, 11 de marzo de 1816. *Libros de la Razón*, 221—222. l. Banco de San Carlos, núm. 295. A Potosi Casa de Moneda Levéltára.

magatartását. Az egész piaci hálózat erősíthette a Perutól független állam létrehozására való tendenciákat. Ezt is figyelembe kell venni a potosi azoguerok és a Chuquisaca-i „doktorok” szerepe mellett, amikor a bolíviai állam létrejöttének főbb összetevőit keressük. Az ellentmondásos piaci kapcsolatok a déli perui tartományok és Bolívia gazdasági központja (Potosi) között nem kis mértékben magyarázzák azokat a zavarokat, amelyek a két állam különválását, szövettségét kísérték a függetlenség után.²⁷ A két állam önmagában való életképtelenségének és újraegyesítésének modern elmélete nem számol valósággal, de abban igaza van, hogy a „feudális kisebbség” érdekei határozták meg a bolíviai állam létrejöttét.²⁸ Az államot az uralkodó osztály szervezi meg.

A La Paz-i földbirtokosok a függetlenedés után gazdaságilag megerősödtek. A XIX. század közepén e tartomány magasan vezet a hacienda-k száma tekintetében.²⁹ Ugyanakkor a tartománynak Peruval való kereskedelme több mint félmillió peso deficitet mutat és az élelmiszer tekintélyes részét külföldről kell behozni.³⁰ A régi piaci keretek átalakultak, a termelés érezhetően csökkent a gyarmati korszakhoz képest, ami a nemzet kialakulásának jelzett második szakaszát jellemzi. Ez magán hordja az első főbb vonásait. Éppen ezért a bolíviai példa esetében a gyarmati kor utolsó évtizedeinek legfőbb gazdasági meghatározóját, a *potosi ezüsbányászat hanyatlását*, az azoguerokat La Paz hacendado-i és Chuquisaca „doktorai” elé kell helyoznünk. Így nemcsak a bolíviai nemzettévalás egyes főbb vonásait ismerhetjük meg, hanem közelebb kerülhetünk a függetlenségi háború jellegének meghatározásához is.

II.

A függetlenségi háború jellegének megítélése nem kis mértékben függ attól, hogy a spanyol gyarmatok gazdasági és társadalmi fejlődésének a szintjét milyen pontosan tudjuk meghatározni. Sajnos, ezen a téren még igen nagy bizonytalanságokkal kell számolnunk. A Karib térségben a rabszolga ültetvények tőkésedése figyelhető meg a XIX. században.³¹ Ezzel szemben Venezuelában „enfeudamiento”-ról, a nagybirtok feudalizálódásáról beszél a venezuelai agrártörténet.³² A mi kérdésünk körébe vágó perui, bolíviai gyarmati társadalom legfőbb gazdasági alapja az indián bánya-kényszermunka, a *mita* volt, amit sem tisztán rabszolga, sem feudális jobbágyi viszonyoknak nem lehet minősíteni.³³ A XIX. században megerősödő nagybirtok, mely a közösségi földek rovására terjeszkedett, valamint a bérmunka leplébe öltöző *peonaje* sajátos prekapitalista társadalmat állítanak elénk, amelyben az árutermelés nem szötte át a gazdaságot. A legtöbb országban a felszabadulás a régi formáció kibontakozását segítette elő, és nem a „feudalizmus felszámolásának” klasszikus, a polgári forradalmakra jellemző esete áll fenn. Innen a meglehetősen nagy

²⁷ A tendenciák harcára vö. M. RIGOBERTO PAREDES: *La Fundación de Bolivia y Otros Ensayos Históricos*. La Paz 1964. 32—46. l.

²⁸ JULIO ALBERTO D'AVIS: *El Estado boliviano y la unidad peruana*. Cochabamba 1944. 393. l.

²⁹ JOSÉ MARIA DALENCE: *Bosquejo estadístico de Bolivia*. Chuquisaca 1851. 273. l.

³⁰ Uo. 313. l.

³¹ JULIO LE RIVEREND: *Historica económica de Cuba*. 2. kiad. La Habana 1965. 160—161. l.

³² FEDERICO BRITO FIGUEROA: *La estructura económica de Venezuela colonial*. Caracas 1963. 352—353., 362—363., 400. l.

³³ Vö. DEMETRIO RAMOS PÉREZ: *Historia de la colonización española en América*. Madrid 1947. 313—332. l. (A *mita* különböző válfajai.) Bolíviára SUBIETA SAGARNAGA: *La mita*. 1917.

terminológiai zavar és pontatlanság, amikor a függetlenségi háborúknak *polgári forradalomként* való ábrázolásáról van szó.

A bizonytalanságok talaja az a körülmény, hogy a függetlenségi mozgalom vezető rétege a nagybirtokos kreolok és a nagybirtokos érdekekhez közel álló kereskedők voltak. Sem a kereskedő tőkésék, sem a gyarmati értelmiség ellenzéki állásponton levő része nem tekinthető nyugat-európai értelemben vett burzsoáziának, ugyanakkor a világgpiacal összeköttetésben levő, a nyugati burzsoázia gazdasági céljait kiszolgáló nagybirtokosok és bányatulajdonosok sem hasonlíthatók az áruteremelő kelet-európai nemesekhez, akik a függetlenségi és forradalmi események élvonalába kerültek.³⁴

Még csak most indultak meg azok a kutatások, amelyek a függetlenségi gazdasági-társadalmi feltételeire és annak tisztázására irányulnak: hogy mennyire volt meg egy, legalább távlatiban burzsoá jellegű átalakulás számára nélkülözhetetlen *tőkés minimum*.

A bolíviai példa kivételességének a látszata elsősorban abból fakad, hogy a magas andesi ország története, főleg gazdaságtörténete még a latin-amerikai történetírás számára is nagyrészt ismeretlen terület, és az észak-amerikai L. Hanke, Ch. Arnade és a francia M. Helmer kísérletei sem tudtak lényegesen továbbjutni a kérdések felvetésénél.³⁵ Arnade a bolíviai állam létrejöttéről szóló tanulmányában nem érint gazdasági kérdéseket. A bolíviai fejlődés kivételességének gondolata szétáradt a köztudatba, a publicisztikát is uralja.³⁶

A XVIII. század második felének egyik legnagyobb fordulata *Buenos Aires kereskedelmi primátusának* kialakulása, Lima fölé való kereskedése volt. A potosi azoguerók nagy hasznot húztak a Rio de la Plata alkirálysághoz való csatolásból és annak forgalmából, ahonnan óriási higanyszállítmányok érkeztek számukra.³⁷ Ugyanakkor érezhetővé lettek a potosi azoguerók és a Buenos Aires-i kereskedők közti gazdasági természetű ellentétek, amik a függetlenségi háború alatt politikai élt kaptak a saját céljukat követő és sikertelen spanyolelles bolíviai hadjáratokat folytató argentin „porteño”-kal szemben.³⁸

Ha a legendás potosi ezüst nem is tudta többé kontinentális és világszinten meghatározni az Európa és Amerika közti gazdasági kapcsolatokat, mint a XVI—XVII. században, de a XVIII. század végén a bányászat még elég jelentős volt hanyatlásában is ahhoz, hogy a bolíviai gazdasági „autonomizmus” bázisaként az új állam és nemzet gazdasági magjává váljék.

Potosi „ezüst korszakának” gazdasági rajzával még adós a történettudomány. A világ legnépesebb városai közé tartozó Potosi XVI—XVII. századi gazdasági

³⁴ Vö. CARLOS DEUSTUA PIMENTEL: Sobre la burguesía peruana en el siglo XVIII. Anales del III. Congreso Nacional de Historia del Perú. Lima 1965. 275—282. l.

³⁵ LEWIS HANKE: The Imperial City of Potosi. An Unwritten Chapter in the History of Spanish America. The Hague, 1956. CHARLES ARNADE: The Emergence of the Republic of Bolivia. Univ. of Florida 1957. MARIA HELMER: Potosi à la fin du XVIII siècle (1776—1797). Journal de la Société des Americanistes XL. 1951. Vö. még HAROLD OSBORNE: Bolivia. A Land Divided. 3. kiad. London 1964.

³⁶ „Bolívia mindenesetre érdekes ország, amely nem felel meg a szokásos latin-amerikai példának.” *Die Presse*, 1967. ápr. 18. számában megjelent cikkben.

³⁷ Vö. RICARDO LEVENE: Investigaciones acerca de la historia económica del Virreinato del Plata. I. Buenos Aires 1952. (2. kiadás). RUDOLFO PUIGGROS: Historia económica del Río de la Plata. Buenos Aires 1948. MANFRED KOSSOK: El Virreinato del Río de la Plata. Buenos Aires 1959. A kereskedelmi utak változásaira VICENS VIVES (szerk.): Historia social y económica de España y América. IV. vol. I. Barcelona 1958.

³⁸ El Consulado de Buenos Aires y sus proyecciones en la historia del Río de la Plata. I. Buenos Aires, é.n. 432. l.

életének számadatai csak főbb vonásokban ismereteseek. Alvaro Jara bányászati-történeti kutatásai némi új eredményeket szolgáltatnak az amerikai nemesfémimport adatait először feltáró Hamilton tanulmányaihoz képest. Ezekből kitűnik, hogy az amalgamozás révén a perui nemesfémtermés az 1570-es évek végén hirtelen megnövekszik, az 1571—75-ös 1.761.098.590 maravediről 1576—1580 között 8.110.998.288-ra emelkedik.³⁹ Ettől kezdve Potosi hegemon szerepet kapott a világ nemesfémkereskedelmében, és ez a sajátos monokultúra átalakította a perui—bolíviai gazdasági életét. A rendkívül széles területre kiterjesztett indián kényszermunka a mezőgazdaság fejlődését deformálta, a potosi bányavidék élelmiszerral való ellátása részben a paraguayi jezsuita missziókra hárult. A higanyellátás a perui Huancavelica bányából történt, míg a szállításhoz szükséges öszvérek az argentin pampákról kerültek ki. Ha mindehhez hozzávesszük a kalandorok özönlését az Altiplano felé és a máig is ellenőrizhetetlen csempészetet, könnyen érthetővé válik Potosi gazdasági kulcs helyzete, amelyet a spanyol kereskedelmi monopóliumok rendszere, főleg a kikötőül szolgáló Lima előjogai biztosítottak a XVIII. század második feléig. A Cerro Rico termése 1545 és 1834 között évi átlagban 13.485.174 peso volt.⁴⁰

Ha keveset tudunk Potosi aranykoráról, méginkább áll ez a hanyatlás körülményeire, ami annál is inkább sajnálatos, mert e gazdasági recesszió társadalmi következményei hozták felszínre azokat a tényezőket, amelyek döntően meghatározták az egykori Audiencia de Charcas-nak önálló állammá való szerveződését. E folyamatra vonatkozó tanulmányok még hiányoznak, éppen ezért hasznosnak látszik első lépésként egyes kiadott forrásokat és egyes levéltári anyagokat elemzés tárgyává tenni.

Szó van elsősorban *Pedro Vicente Cañete y Dominguez* 1787-ből származó hatalmas művéről, Potosi intendatura történeti, földrajzi, fizikai, politikai és jogi kérdéseit összefoglaló „Kalauzáról”, amelynek teljes, 1952-ből származó kiadása 838 lapot tesz ki.⁴¹ A felvilágosodott abszolutizmus híve és funkcionáriusa, Potosi asesora az azogueróknak ajánlja tanulmányát, minthogy célja a bányamívelés fellendítése, Potosi gazdasági életének sokoldalú felvirágoztatása. Ámde a munka nem jelenik meg, mert a helyzetelemzés olyan kritikai magatartással párosul, amelyről könnyen ki tudták mutatni Cañete ellenfelei az azogueró-ellenességet és így diszkreditálhatták pártfogói szemében.

A szabadkereskedelmi irányzat az eddiginél is jobban feltárta a valódi helyzetet, hogy az iparilag fejletlen anyaország legfeljebb az amerikai javak elosztásában,

³⁹ A. JARA: Tres ensayos sobre economía minera hispanoamericana. Santiago de Chile 1966. 101—118. l.

⁴⁰ Vö. SERGIO BAGÚ: Estructura social de la colonia. Buenos Aires 1952. 84—85. l. CASTO ROJAS: El Cerro Rico de Potosí. II. Congreso Internacional de Historia de América. III. Buenos Aires 1939. 156. l. Összefoglalóan LUIS PEÑALOZA i. műve I. köt. Szempontok a bányamonokultúrákhoz C. FURTADO: Développement et stagnation en Amérique Latine. Annales 1966. No. 1. jan.—févr. 16. l. Még ma is használható MODESTO OMISTE: Crónicas potosinas. I. La Paz 1919. L. HANKE: Producción de plata en Potosí. LEWIS HANKE Y GUNNAR MENDOZA: Historia de la villa imperial de Potosí por Bartolomé Arzáns de Orsúa y Vela. Tomo III. Brown University. 1965. MARIE HELMER: Potosi dans l'économie de l'Amérique du Sud au XVIIIe siècle. Revista de Indias. XLI. A potosi pénz történetére és elterjedésére HUMBERTO F. BURZIO: La ceca de la villa imperial de Potosí y la moneda colonial. Buenos Aires. 1945.

⁴¹ Guía histórica, geográfica, física, política, civil y legal del Gobierno e Intendencia de la Provincia de Potosí. Potosí 1952. ARMANDO ALBA szerkesztésében és bevezetésével. Életrajzát GUNNAR MENDOZA állította össze: El doctor Don Pedro Vicente Cañete y su Historia Física y Política de Potosí. Universidad de San Francisco de Xavier. Tomo VII. 1952. 181—302. l. Rövidátteltekintést ad értékelés nélkül VALENTIN ABECIA BALDIVIÉSIO: Historiografía boliviana. La Paz 1965. 175—179. l.

az amerikai és nyugat-európai áruk közvetítésében kapott szerepet a világpiacon belül. Az is nyilvánvalóvá vált, hogy a gyarmatok gazdasági növekedését csak akadályozza a spanyol kormányzati rendszer, az illetékek és a korrupció. Cañete műve írásakor, 1788-ban, csak a potosi ezüstpénzverésből 58 millió peso csalásból származó nyeresége volt a kincstárnak.⁴²

A XVIII. század második felében a mexikói ezüsttermés jóval túlszárnyalta a hanyatló perui bányászatot, az ezüsttermelés kockázatosága csak aláhúzta a mezőgazdaság eddig kiaknázatlan lehetőségeinek fontosságát, amelyről Cañete a spanyol fiziokraták műveiben sokat olvashatott. Campomanes, Capmany, Bowles, Jovellanos és mások egyaránt a mezőgazdaságot tekintették a gazdagság forrásának, az ipar és kereskedelem alapjának. A szabadkereskedelmi koncepció, a protekcionizmus és a fiziokrata agrárszemlélet sajátos keveréke bontakozik ki a spanyol Bourbon abszolutizmus gazdasági ideológiájában. Brazíliában hasonló a helyzet, Manuel Nuñez Dias találón beszél legújabb tanulmányában „agrármerkantilizmus”-ról.⁴³ Ami a leglényegesebb a spanyol gazdasági gondolkodás fejlődésében: a fiziokraták nem a pénz — hanem az áruhalmozás fontosságát húzták alá, véget vetettek a korai merkantilizmus (bullionizmus) nemesfém-fetiszmusának.⁴⁴

A gyarmatokon kibontakozó fiziokratizmusnak egyik legsajátosabb vonása éppen a *nemesfém monokultúrával való szembefordulás*. Cañete elveti a gyarmatosítókban és az indiánokban egyaránt élő „hamis eszmét, hogy a foglalkozások közül egyedül a bányászat képes gazdagítani”.⁴⁵ A nemesfémeket árunak tekinti, amelynek értékét a feldolgozására felhasznált munka adja meg.⁴⁶ A nemesfém-bányászat annyira áhított reorganizációját csakis az áruforgalom fokozásának keretében tudja elképzelni, aminek legfőbb feltétele a mezőgazdasági termelés fokozása. „Mindezek a tartományok elsősorban mezőgazdaságiak, és csakis terményfeleslegükkel tudnak kereskedni.” Jobban aggasztja a mezőgazdaság stagnálása, mint a bányászat hanyatlása.⁴⁷

Cañete óriási érdeme, hogy a potosi ezüsthegemónia hanyatlását agrárösszefüggéseibe beleállítva ábrázolja. A bányászat-történet, elsősorban Modesto Bargallo alapvető műve⁴⁸ és általában a gazdaságtörténet nem követte a mezőgazdaság és ipar (bányászat) kölcsönhatásainak finom elemzésre sugalló eljárását. Cañete a spanyol korona érdekeiből kiindulva veszi észre a különböző gazdasági pólusok közti forgalom jelentőségét. Szerinte fő cél „támogatni a belső kereskedelmet az egyes tartományok között, amely alapja az országon kívüli kereskedelemnek, és fő forrása az állam jólétének”. Ez a formula közel áll az egységes nemzeti piac fogalmához, és az általunk hangsúlyozott interregionális forgalom fontosságát emeli ki. A *gazdasági „bolivianismo”* tehát a felvilágosodás gazdasági irodalmában világos megfogalmazást nyer.

⁴² Historia social y económica de España y América (J. Vicens Vives) Tomo IV. vol. I. 1958. 399. l. LEVENE szerint a pénzhamisításból az államnak évi 200 000 peso haszna volt. Az államilag támogatott csempészetre vö. J. VICENS VIVES: Manual de historia económica de España. 3. kiad. Barcelona 1964. 371—373. (Kanári-szigetek volt a csempészet elosztó központja.)

⁴³ Fomento ultramarino e mercantilismo: a Companhia Geral do Grao-Pará e Maranhão (1755—1778). Revista de História 66, 1966. 425. lü.

⁴⁴ Vö. JEAN SARRAILH: L'Espagne éclairée de la seconde moitié du XVIII. siècle. Paris 1964. (2. kiad.) 543—571. l.

⁴⁵ Guía histórica 514. l.

⁴⁶ Uo. 157—158. l.

⁴⁷ Uo. 521. l.

⁴⁸ La minería y metalurgia en la América española durante la época colonial. México-Buenos Aires. 1953.

A termelés a jelen állapotában nem alkalmas az áruforgalom élénkítésére, e termékek „nem kívánnak pénzforgalmat, nem vonzanak pénzt ezekbe az országokba, mivel Európában értékelik fel őket a kurrens áron... úgy, hogy a termékeinket sohasem lehet visszakapni effektív értékükben és számolópenzben”. A felvilágosult abszolutizmus gyarmati teoretikusa eljut annak kimondásáig, hogy a gyarmati függés az áruforgalom törvényeit, az értéktörvényt lehetetlenné téve megfosztja magát is attól a felhalmozástól, amelyből a kincstár lényegesen nagyobb hasznot húzhatna! Arra Cañete nem gondolt, hogy e növekvő felhalmozás és áruforgalom szükségszerűen a gyarmati függés felszámolásához vezetne.

A gazdasági függés egyik legkedvezőtlenebb következménye a negatív kereskedelmi mérleg. „Mivel amit eladunk, alig éri el a tizedrészt azoknak az árucikkeknek, amelyeket vásárolunk, szükséges, hogy ez a nagy különbség befolyásolja az ezüst és egyéb javak termelését Amerikában. Ugyanilyen érveket használ a mi politikai tudósunk Ustariz, amikor bebizonyítja Spanyolországnak a saját pénzétől való megfosztását az idegen nemzetek által...” Tehát Cañete a fejlődés három típusát rajzolja fel: az iparosodó nyugati országokét, a tőlük függő gyarmattartó Spanyolországot és magukat az „Indiákat”, ahol mind az előzőek fölénye, mind az anyaország előjogai tényezőivé lesznek az elmaradottságnak.

Mind az áruforgalom, mind a bányászat oldaláról nézve kimondatlanul is előbukkan a gazdasági krízis központi figurája, a *parazita és eladósodott azogüero*, aki a régi módon immár nem képes vállalkozói tevékenységét megfelelő szinten tartani. Hogy szerepét megérthessük, lássunk néhány *hanyatlási szimptomát*.

Az amalgámolás bevezetésének évtizedeire sötét árnyként borult a higany magas ára, az eljárás során tapasztalható nagy higanyvesztés és a természeti környezet átalakulása, amely az olvasztásnál tüzelőanyagként használt *hicho* eltűnésében, az olvasztási költségek növekedésében nyert kifejezést.

A technológiai hanyatlás problémáit A. Barba nyomán Cañete részletesen elemzi. A nagy fémvesztés legfőbb okát a szakértelem hiányában látja. A „beneficiadores” tudatlanságát több helyen érti, a munkaszervezet egész rendszerét bírálja. Az őrlés és mosás által kialakuló nagy veszteségeken kívül részletesen tárgyalja a higanyvesztésüket is, ami a korszerűtlen eljárások következménye.⁴⁹ Azzal a következtetéssel zárja elemzését, hogy „jelenleg több higany vész el, mint azelőtt, és hogy Mexikóban kevesebbet használnak fel, mint itt”, az ezüst minősége rosszabb, mint korábban volt.

Potosi ezüsttermelése szoros összefüggésben volt a perui Huancavelica higanybányáinak gazdagságával. Ámde a higanyszállításnak nagy természeti akadályokat kellett legyőznie, Huancavelicából Potosiba az Andok zordon, 3000—4000 méter magas láncain kell átkelni. Egy út Potosi és Lima között 4 hónapot vett igénybe, ugyanakkor Buenos Airestől csak 62 napnyi utazás választotta el a Villa Imperialt.⁵⁰ Innen van az, hogy Potosi gazdasága egyre inkább Buenos Aires felé orientálódott, és az argentin öszvérkaravánok, az öszvérimport jelentősége egyre nőtt.⁵¹

A III. Károly-féle felvilágosodott abszolutizmus híve, Cañete optimista, hisz az állam regenerációjában, ezt a tömegek fékentangtartása egyedüli biztosítékának tartja, és a bányászat fellendítését a mexikói „Ordenanzas” 1785-ös itteni bevezetésétől várja. A bányaalkotmány jelentőségének túlbecsülése azonban nem viszi őt jogász

⁴⁹ Guía histórica, 63—72. l.

⁵⁰ RUDOLFO PUIGGROS i. m. 47. l.

⁵¹ A kérdésre legújabban NICOLÁS SÁNCHEZ-ALBORNOZ: La extracción de mulas de Jujuy al Perú. Fuentes, volumen y negociantes. Estudios de Historia Social. Universidad de Buenos Aires. Núm. 1. 1965. 107—120. l.

illúziók területére. Részletesen foglalkozik a természettudomány nyújtotta lehetőségekkel, és konkrét kiutat vázol fel, amelynek főbb részletei jól érzékeltetik a hanyatló potosi gazdaság ellentmondásosságát.

Javaslatai között szerepel a rézbányászat adta lehetőségek kihasználása. A réz a számolópénz nyersanyagát és az ezüstkészítés egyik elemét jelenti.⁵² Felhívja a figyelmet a fatermelésre is, a fa ugyanis az ingenio tartozékainak nyersanyaga. Fontosnak tartja olyan manufaktúrák létesítését, amelyek a bányászattal és az agrártermékekkel vannak összefüggésben, főleg az ezüstmívességet, gyapjúipart, bőripart emeli ki. Mind a fémfeldolgozás, mind a fogyasztás szempontjából sürgeti a sókitermelés megindítását.

Az iparral alátámasztott bányászat az ezüstkimerülés hátrányait jól ki tudná egyenlíteni. Befektetést, tőkésítést államkölcson útján lehetne eszközölni, a Banco San Carlos közreműködésével. Amde a vállalkozó azoguerók jelenlegi hitelei improduktív célokra, az eladósodott bányatulajdonosok fenntartására és fényűzésére szolgálnak. „Minden évben ötven-hetven ezer ezüst pesót osztanak szét az azoguerók között a San Carlos Bank állományából, de alig van köztük, aki ezt a segítséget felhasználná”, a felvett összeg nagy része „fiestákra”, adósságok törlesztésére folyik el, „úgyhogy van azoguero, aki négy-hatezer pesót kap a fémfeldolgozó üzemének munkáslétszáma alapján, de biztosra lehet venni, hogy nem használ fel (az üzemre) többet mint egy ezret.” Sokan annyira el vannak adósodva a bankkal szemben, hogy a felvett hitelből egy pesót sem kapnak kézhez.

A diagnózis pontos, az *azoguerók parazitizmusának* minden jegye benne foglaltatik. A bűvös kör bezárul: az azoguero a munkaerőt a pénzgazdaság gyengesége miatt sem tudja kellően megfizetni: „van olyan azoguero, akinek nincs 20 ezüst pesója apróban, hogy megfizesse... a napszámot, a mita-indiánokat.”⁵³ Váltópénz hiányában rendszerint a Banco de San Carlos sem fizetett pénzzel, ami működésében nagy zavarokat okozott. A beváltáson, hitelügyleteken kívül fő funkciója a víztelepítési munkák finanszírozása volt, ami 389.535 peso investálását kívánta meg.⁵⁴ Gyarmati körülmények között a természeti gazdálkodásra épült hanyatló nemesfém monokultúra elzárja a regenerálódás útját az azoguero vállalkozás elől.

Maradt a mita, mint a munkaerő-ellátás, a bányamunka-szervezet egyedüli alapja. A mitára azonban az 1780-as „forradalmak” halálos csapást mértek, ami nem kerüli el Cañete figyelmét sem: „indianjaink nemcsak kellemes, hanem hasznos örömet találtak felszabadulásukban”.⁵⁵ Az indián felkelések csak utolsó stádiumát jelentették a kényszermunka rendszer hanyatlásának, amelyet már a mita-indiánok számának korábbi csökkenése is jelzett, nem beszélve a munka értékének kétségéről.⁵⁶

Tudott dolog, hogy a függetlenségi háború éveiben Potosi birtoka mind a hazafiak, mind a spanyol csapatok számára kulcskérdés volt, a Casa de Moneda és a

⁵² Javaslatai a *Guía* első részének „párrafo único”-jában, 275—285. l.

⁵³ Uo. 198. l.

⁵⁴ JULIO BENAVIDES M.: Historia bancaria de Bolivia. La Paz 1955. 13—14. l. Az elvizedesésről, mint Potosi bányászata hanyatlásának egyik legfőbb jelenéséről a magyarországi jezsuita EDER XAVER FERENC is hasznos megfigyelést ad rendkívül becses munkájában: *Descriptio provinciae moxitarum in regno peruano*. Budae 1791. 26. l.

⁵⁵ *Guía*, 518—519. l. Az indián felkelések éppen Chayantából indultak ki. Vö. A. VALENCIA VEGA: Julián Tupaj Katari caudillo de la liberación india. Ensayo de interpretación. Buenos Aires 1950. 104. l.

⁵⁶ Vö. GUILLERMO OVANDO-SANZ: Siete documentos ineditos sobre la mita de Potosí. Revista del Instituto de Investigaciones Históricas. Potosi, vol. I. 1959—1960. 46—73. l.

Banco de San Carlos pénzalapjából mindkét hadsereg nagy összegeket tett zsebre.⁵⁷ Magának a Villa Imperialnak a háború alatti története még megírásra vár. Az 1810-es Buenos Aires-i felkelésnek meglehetősen nagy visszhangja volt Potosiban, de amint egy levél írja, Paula Sanz intendáns „szent ligát” akart létrehozni a reakciós elemekből, és Potosinak Limához való visszacsatolásán fáradozott.⁵⁸ A városban ez a kettős tendencia a háború végéig megfigyelhető. A vezető réteg királyhűsége általánosnak mondható, de az 1822-es Hoyos-féle felkelés a dolgok másik oldalát világítja meg. A hangadó azoguero vállalkozó réteg politikai magatartását az események és anyagi körülményeik fokozatosan változtatják meg.

A kincstár jövedelmei a háborút megelőző másfél évtizedben csökkentek, de nem oly mértékben, ahogy ezt a bányászat hanyatlása sejtetni engedné.⁵⁹ A Caja Real költségvetésének összegei a háború elején és végén a következők:⁶⁰

1810	1.648,353 peso	4 7/8 real
1813	1.610,092 peso	6 7/8 real
1820	1.275,381 peso	7 1/4 real
1821	1.285,861 peso	5 real
1822	1.186,324 peso	7 1/2 real
1823	1.048,460 peso	3 real

Ezekben az összegekben átlag 1 millió pesóval szerepel a Banco de San Carlosnak adott póthitel (suplementos). 1810-ben a bank tartozása a Caja Reallal szemben 1.084,191 peso, 1812-ben 1.071,400 peso,⁶¹ és ez nem csökken a 20-as években sem. Viszont a katonai célokra adott kölcsönök („créditos pasivos”) összege növekszik:

1810	276,802 peso	4 3/8 real
1811	208,670 peso	3 1/2 real
1820	431,139 peso	4 1/4 real
1821	431,138 peso	4 1/4 real
1823	546,796 peso	2 3/4 real

A költségvetésekben a „háborús kiadások” rovata szintén növekvő tendenciát mutat:

1810	276,505 peso	2 3/4 real
1812	391,182 peso	1/2 real
1820	515,965 peso	5 1/4 real
1822	492,330 peso	5 real
1823	602,215 peso	5 1/4 real

A költségvetési bevételek között 1812-től kezdve megjelentek a „hazafias kölcsönök” (préstamo patriótico), „hazafias adózás” (contribución patriótica). 1820-ban a „köl-

⁵⁷ ENRIQUE VIDAURRE: Potosí cuartel general de los guerreros de la independencia. La Paz 1952.

⁵⁸ JUAN RAMÓN MUÑOZ Y CABRERA: La guerra de los quince años en el Alto-Perú. Cochabamba 1865. 82—84., 86—87. l.

⁵⁹ Libro de informes a la Intendencia, p. 88. Cajas Reales (rövidítve: C. R.) Archivo de la Casa de Moneda de Potosí (rövidítve: A. C. M. P.) A számok közölve: TIBOR WITTMAN: La riqueza empobrece. Problemas de crisis del Alto Perú colonial en la Guía de P. V. Cañete y Dominguez. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica. Tomus XXIV. Szeged, 1967. 7. l.

⁶⁰ Libro Mayor Triplicado de la Real Caja de Potosí 1810. C. R. 877. 1813: C. R. 881. 1820: C. r. 884 1821: C. r. 889. 1822: C. R. n. 893. 1823: C. R. n. 899. A. C. M. P. Az 1813—1820 közötti Libro Mayorok nincsenek meg a levéltárban.

⁶¹ Libro Maxor Triplicado, 1812. C. R. n. 880. A. C. M. P.

csön” 67.500 pesót tett ki, 1822-ben a „rendkívüli adók” (contribución extraordinaria) összege 114.026 peso 7 real volt, 1823-ban pedig a „kényszerkölcsön” (empréstito forzoso) rovatában 64,839 pesót és 2 realt találunk. Mind ez, mind a „donativo” a tehetős azoguerókat, hacendadokat és plébánosokat terhelték.⁶² Előfordultak olyan esetek is, amikor a királyi csapatok károkat okoztak a vagyonos elemeknek, és ezek hiába kértek orvoslást.⁶³

Minthogy a patrióta hadsereg is megterhelte a lakosságot és nem kímélte a gazdagokat sem, nem a háborús terhekben kell keresni az uralkodó rétegek magatartásának legfőbb meghatározóit. Ezek a bányászat hanyatlásával és az egész spanyol gazdasági rendszer összeomlásával voltak összefüggésben. A tények, a folyamat lényege az azoguerók segítyezését szolgáló Banco de San Carlos adataiból olvasható ki legjobban.

Hasznos kiindulópontot nyújt a bank „administrador”-ának 1811. november 13-i jelentése (informe) a pénzügyek és a bányászat összefüggéseiről.⁶⁴ A bank fő hivatása az azoguerók hitellel való segítése lett. A különböző korlátozásokat károsnak tartja a bányászat érdekeire. Amikor a könnyen hasznosítható ércek elfogytak, a tartalékok kimerültek, a századfordulón hirtelen érezhetővé vált a termelés akadozása. A Cerro mélyébe való behatolás költséges volt, és ezért az azoguerók egyre több segítyt kértek a banktól. A termeléshez szükséges nyersanyagok, elsősorban a higany ára megduplázódott, a munkabérek emelkedtek, ezért a Gremio de Azogueros egyre nagyobb hiteletet vett fel, a bank pedig nagy türelmet tanúsított a visszafizetések sürgetésében. Az azoguerók egyetlen menedéke a bankhitel lett. A jelentés szerzője az 1779 augusztusa és 1810 közötti időszakban a bank által felvásárolt ezüsből az illetek formájában nyert hasznot 10.650,800 peso-ra teszi. Okos befektetéssel ez a nyereség felvirágoztathatta volna Potosi bányászatát. Ehelyett a vissza nem fizetett hitelek a bank és a bányászat hanyatlásának fő okai lettek.

A királyi csapatok parancsnoka, Goyeneche túlzásnak minősítette az „administrador” aggályait és továbbra is érvényben hagyta az eddigi kölcsön-rendszert, folytatva Paula Sanz intendáns hagyományait. Amikor a Gremio de Azogueros 1797. augusztus 8-án elismerte, hogy már addig 1.700,000 peso kölcsönt kapott, és további segítyeket, valamint a visszafizetésre halasztást kért, Paula Sanz a bank tisztviselőinek véleménye ellenére a heti levonások csökkentése mellett döntött.⁶⁵ 1802-ben határozottan elrendelte, hogy a tisztviselők haladéktalanul utaljanak át a „Tesorería”-ba 50,000 pesot, hogy higanyt lehessen vásárolni az azoguerók számára.⁶⁶ Maga Buenos Aires is mérsékletre intett a hitelek folyósítása terén, de ez sem használt.⁶⁷ Az eladósodás lavináját és a bank csődjét nem lehetett feltartóztatni annál kevésbé, mert a bank nagy összegeket utalt át a Casa de Monedába.

Az azoguerók tartozásaira vonatkozó adatok arról tanúskodnak, hogy a századfordulón hirtelen felduzzadt a rendkívüli kölcsönök összege. 1801. december 19. és

⁶² Primer tomo de documentos comprobantes de cargo y de data de la Caja Principal de Potosi. 1823. C. R. n. 902. A 108., 119., 128., 130. sz. dokumentum. Segundo tomo ... 1823, C. R. n. 903. A 164. sz. dokumentum (Partido de Chayanta). A. C. M. P.

⁶³ Domingo de Arevalo 1814-ben kezdődő pere: Caja Nacional Principal de Potosi. Año 1822. Primer tomo de los documentos comprobantes de Cargo y Data. C. R. n. 895. 66. sz. dokumentum stb. A. C. M. P.

⁶⁴ Libros de la Razón que inició el año de 1793. 1793—1825. Banco San de Carlos (rövidítése: B. S. C.) n. 295. 184—185. l.

⁶⁵ Uo. 34—36. l.

⁶⁶ Uo. 68—69. l.

⁶⁷ Uo. 69—70. l.

1803. június 18. között 74 személynek 1.071,400 peso rendkívüli segílyt adtak, tekintettel a nagy higanyhiányra.⁶⁸ A visszafizetések a háború végén, 1824-ben is csak 42.904 p 1 1/4 r-t tettek ki. Ahogy nőtt az azoguerók adóssága, úgy nőtt a banké is. A Banco de San Carlos 1813-ban még csak 2.400 peso kölcsönt vett fel magánosoktól, plébániáktól, 1816-ban ez a szám 83.129 peso 1 real-ra növekedett.⁶⁹ Később még nagyobb kölcsönökről tudunk.

A háborús terhek a bankot arra készítették, hogy az azoguerókkal visszafizettesse adósságaikat. A bank vezető tisztviselői tisztában voltak a bányászat hanyatlásával, és egy 1819. szeptember 20-i levelükben fel is sorolják ennek összetevőit: a mita felbomlása, a higany árának megháromszorozása, termelési eszközök hiánya és a banktól kapott segílyek elmaradása.⁷⁰ A 20-as években a bank egyre fokozódó eréllyel követeli az adósságok megfizetését. Olyan gazdag és tekintélyes azogueró, mint Luis Orueta is, 1820-ban bekövetkezett halálakor 8.055 peso 2 1/2 real adósságot hagyott hátra.

Érdekesek egy ilyen azogueró adatai. Luis Orueta 1791. március 14. és 1820 novembere között 2.916,230 peso 5 3/4 real értékű ezüstöt váltott be potosi bányáiból. A bank illetékek (diezmo, cobo) formájában 330,992 peso 1 1/2 realt nyert ezen. A többi, Potosin kívüli bányáival együtt 3.293,401 peso 6 real ezüstöt váltott be, és 373,801 peso 1/2 real illetéket fizetett. A hadseregnek 1812-től kezdve 4,374 peso 1 real összeget adott. Orueta adóssága viszonylag nem volt túl nagy, másoké nagyobb volt.⁷¹ Ezért kérték az azoguerók, hogy a rendkívüli segílyre marco-ként kivetett 1 real-os kamatot szüntessék meg.⁷² Ezt a kérésüket nem teljesítik, sőt olyan előkelő azoguerók mint Salvador Tulla és mások felszólítást kapnak adósságaik megfizetésére.⁷³ E felszólítások egymást érik és a bank egyesek ellen *per megindítását* kéri. Többen adósságukat hátra hagyva elmenekültek a spanyol kézen levő városból, köztük Salvador Tulla.⁷⁴

Az azoguerók könnyítéseket kérnek, hivatkozva szomorú anyagi helyzetükre, a bank viszont az adósságokat részletezi, és vonakodik engedélyeket adni, sőt végrehajtásokat eszközöl. 1823-ban a bank még egy utolsó tervet készít a bányászat fellendítésére, és javasolja a rendkívüli segílyekre kivetett kamat csökkentését, de ez már nem használhat semmit.⁷⁵ A vagyonelefoglalások még ennyit sem, ezek az azoguerókat az utolsó hónapokban szinte automatikusan távolították el a spanyoloktól, politikai magatartásuk átalakulásához nagymértékben járultak hozzá.

Potosi legtektintélyesebb azogueróinak 15—20-as létszámú csoportját mindig külön lehet választani a többitől. A Rivera gazdag vállalkozói még 1821-ben is heti 50—100 marco ezüstöt váltottak be a bankban, sőt a Porco-beli Pedro Malpartida hetenként 400—450, a Chichas-beli Martin Jauregui pedig mintegy 200-at.⁷⁶ A beváltott ezüst mennyisége az utolsó években nem csökkent, sőt nőtt.⁷⁷

⁶⁸ Libro donde constan los auxilios extraordinarios que recibieron los Individuos de Ilustre Gremio de Azogueros 1801—1825. B. S. C. n. 233. A. C. M. P. (126. l.)

⁶⁹ Libro de Fondos, Año de 1823. B. S. C. n. 346. A. C. M. P.

⁷⁰ Libro de Copias de Oficios e Informes en general del Real Banco de San Carlos de Potosi. Años 1819—1824. B. S. C. n. 350. 1819, 48. sz. dokumentum. A. C. M. P.

⁷¹ Uo. 1821, 21. sz. dokumentum.

⁷² Uo. 1822, 141. sz. dokumentum.

⁷³ Uo. 1823, 177. sz. dokumentum.

⁷⁴ Uo. 1823, 175., 176., 183. sz. dokumentum stb.

⁷⁵ Uo. 1823, júl. 8. (a dokumentum száma tévesen 181, 381 helyett).

⁷⁶ Uo. 1821, 80. sz. dokumentum.

⁷⁷ Libro de cuentas semanales-ok: B. S. C. n. 254, n. 255, n. 351, n. 526. A. C. M. P.

1821-ben	752 barra
1822-ben	865 barra
1823-ban	903 barra
1824-ben	925 barra

Arról is van tudomásunk, hogy a Potosi Cerro Rico-jában a háború évei alatt nem szüneteltek a bányák bérletére irányuló kérelmek, sőt ezek száma az előző évek átlagával, 4-gyel szemben 1822-ben 28-ra emelkedett.⁷⁸ A potosi azoguerók a felszabadulás utáni hónapokban aktivizálódtak: a korábban tervezett bányabírószág felállítását kérték, és a mita-indiánokkal szembeni visszaéléseikről a potosi departamento elnöke kénytelen volt jelzést adni.⁷⁹

Ez a réteg képes volt meghatározni a kialakuló bolíviai állam főbb vonásait, annál inkább, minthogy az ezüstmányászat hanyatlása ellenére, hosszú ideig az állam legfőbb gazdasági erőforrása maradt. Természetesen a potosi azoguerókon kívül tekintetbe kell venni az Altiplano más vidékeinek bányavállalkozóit (minero-k) is. Így vizsgálva a gazdaság és politika összefüggéseket, jobban ki kell emelni Luis Peñaloza megállapítását, hogy a függetlenségi háború éveiben „Alto Peru” gazdaságilag elszigetelődött mind Limától, mind Buenos Aiestől, és egy sajátos „autonomismo” alakult ki.⁸⁰ Peruban főként a kreol latifundisták gazdasági megerősödését, a birtokaik koncentrációját, a cukorültetvények válságát kell hangsúlyozni az új állam létrejöttében,⁸¹ Bolíviában viszont főleg a bányászat hanyatlásának bonyolult folyamatát kell sokoldalúan vizsgálni. Nemcsak az azoguerók sajátos érdekeit és helyzetét kell hangsúlyozni, hanem a mütayókét is és nagy fontosságot kell tulajdonítani annak az „agrártragédiának” (Gustavo Adolfo Otero), amely a munkaképes férfiak bányákba kényszerítésével a mezőgazdaságot századok óta pangásra ítélte, és az Altiplanót, sőt magát Bolíviát a mezőgazdasági import függvényévé tette.⁸²

A gyarmati kor végén a szabadkereskedelmi irányzat még inkább oda vezetett, hogy az Altiplano nemesfémekkel egyenlítette ki kereskedelmi mérlegét, a pénz „menekült e vidékről”.⁸³ A felszabadulás után csak tovább fokozódott ez a jelenség. 1846-ban a külföldi behozatal 3.772,881 peso volt, míg a kivitel csupán 491.767 peso.⁸⁴ Ez az adat csak egyik jelzője annak a hanyatlásnak és gazdasági kiszolgáltatottságnak, amely a függetlenedés után az új állam fejlődését jellemezte. A nemesfém ekkor már nem fedezte az országos behozatalt, annál több mint félmillió pesóval volt kisebb értékű. 1830—1846 között a nemesfémtermelés 14.316,146 pesóval maradt el a behozatal értékétől, ami a nemesfém-tartalékok kimerüléséhez vezetett.⁸⁵ Ebben a negatív mérlegű külkereskedelemben érthetően kulcspozíciót kellett elfoglalni a megcsappant, de viszonylagosan még mindig jelentős potosi ezüstnek. Minthogy a 3.772,881 peso behozataltól 2.457,781 peso a „tengerentúli” országokra esik, állíthatjuk, hogy a potosi nemesfém abban a folyamatban, amely a bolíviai gazdaságot kiszolgáltatta a fejlett európai és észak-amerikai tőkés piacoknak, döntő szerepet kapott.

⁷⁸ MODESTO OMISTE: *Cronicas potosinas* I. 107—112. 1.

⁷⁹ VICENTE LECUNA: *Documentos referentes a la creación de Bolivia*. Caracas, 1924. I. 407. 1.

⁸⁰ *Historia económica de Bolivia*. I. 222. 1.

⁸¹ EMILIO ROMERO: *Historia económica del Perú*. Buenos Aires, 1949. 241. 1. ALIPIO VALENCIA VEGA: *El indio en la independencia*. La Paz, 1962, 129, 1.

⁸² RAUL RUIZ GONZALES: *Bolivia. El prometeo de los Andes*. Buenos Aires. 1961. 48. 1.

⁸³ SERGIO VILLALOBOS R.: *Problemas del comercio colonial*. Temas de historia económica hispanoamericana. Nova Americana I. Paris, 1965. 61. 1.

⁸⁴ JOSÉ MARIA DALENCE: *Busquejo estadístico*, 303—304. 1.

⁸⁵ Uo. 306. 1.

A gazdasági élet nemzeti kereteinek, a csírázó belső piacnak a védelmére irányuló protekcionizmus Bolíviában nem jutott el a politika szintjéig, irodalmi, alig észre vett közgazdasági elméleti álláspont maradt.⁸⁶ Ily módon az idegen, elsősorban angol tőke, a külső piac eszközévé vált nemesfém monokultúra fejezte be a társadalmi munkamegosztás útjának eltorlaszolását, és a bolíviai gazdaság egy beteg, de latifundiumokkal „gazdagodott” szerkezettel érkezett el az ónkorszakba, amely a bányászat központú gazdaság folytatását jelentette az imperializmus korában.

Peruban némileg különbözik a gazdasági fejlődés fő tendenciája. A függetlenségi háború utolsó éveiben itt is bányászatot tekintették a nemzeti jövedelem fő forrásának, de a valóságban ez csak fele (3 millió peso) volt annak a mezőgazdaságból származó 6 millió peso értékű árunak, melynek felét exportálták.⁸⁷ A 40-es években a guano-korszak kezdete a mezőgazdaság felé irányította a figyelmet, míg ugyanakkor az ekkor megerősödő liberalizmus az országot teljesen az idegen tőke vadászterületévé tette. 1849-ben Juano Norberto Casanova, Jovellanos alapján, sürgeti a mezőgazdaság fejlesztését, és az 50-es években a kormányzat is tett erre lépéseket.⁸⁸ Közvetlenül a felszabadulás után, 1826-ban az angol Charles Milner Ricketts beszámolója szerint Peru nemcsak nemesfémeket tud adni az importért. Az ország exportál cukrot, gyapotot, sót, pálinkát, rizst, de mivel a háború alatt a rabszolgák szétszóródtak, az üttvények nagy része megműveletlen maradt, az ország kereskedelme Guayaquillel és Chilével deficitese.⁸⁹ Ebből is látható, hogy a perui latifundiális jellegű gazdaság számára a fő kérdés az *üttvények újjászervezése*, munkaerővel való ellátása volt. A gazdasági élet súlypontja, főleg a guano révén, végleg a partvidékre tolódott el, míg Bolíviában továbbra is az Altiplanón maradt.

A bányamonokultúra tartós uralma Bolíviában nemcsak az uralkodó osztály és az indián nemzetiségek gazdasági, társadalmi helyzetét határozta meg, hanem külön-külön a „bolíviai” spanyol nyelvű kultúrát és az indián kultúrák fejlődését is. Mindezekre az az ellentmondás nyomta rá bélyegét, melyet G. Adolfo Otero tömören így fogalmaz: „a gazdagság szegénnyé tesz”.⁹⁰

III.

Általában az indián lakta magassfennsík, főleg Peru és Bolívia társadalmát a történettudomány a felszabadult országok között a legstatikusabbnak minősíti anélkül, hogy részletesebb összehasonlító elemzést adna.⁹¹ A történeti tudat ezekben az országokban a legpesszimistább, noha ezt a nemzeti jellem fő vonásává tenni nem lehet.⁹² Az elmaradás-élmény perui és bolíviai sajátosságai a gyarmati időkben gyökereztek, mindkét országban már ekkor külön kulturális tudat és „conciencia de sí”

⁸⁶ TIBOR WITTMAN: El período proteccionista del pensamiento económico en Bolivia. José María Dalence. Ibero-Americana Pragensia. I. 1967. Praha. 109—121. I. V. PAZ ESTENSORRO: Bolivia. El pensamiento económico latinoamericano. México 1947. 36—70. I. ALIPIO VALENCIA VEGA: Desarrollo del pensamiento político en Bolivia. La Paz 1953.

⁸⁷ EMILIO ROMERO: Perú. El pensamiento económico latinoamericano. México 1945. 287. I.

⁸⁸ Uo. 313—316. I.

⁸⁹ R. A. HUMPHREYS: British Consular Reports on the Trade and Politics of Latin America 1824—1826. London, 1944. Idézi LEWIS HANKE: History of Latin American Civilization. Sources and Interpretations. Vol. 2. 1967. Boston 19. I.

⁹⁰ Vida Social en el Coloniaje. 2. ed. La Paz 1958. 311. I.

⁹¹ CHARLES C. GRIFFIN: El período nacional en la historia del Nuevo Mundo. México, 1962. 30. I.

⁹² GUILLERMO RIVEROS TEJADA: La influencia histórica de Bolivia en América. La Paz 1964. 15. I.

létezett, és nemcsak „perui eszme”, hanem „bolíviai” is létezett, megelőzve a gazdasági és társadalmi folyamatok beérését.⁹³

Mi ezekbe a bolíviai nemzettéválás szempontjából annyira fontos kérdésekbe nem bocsátkozunk, az előzőekben csak arra korlátozódtunk, hogy kimutassuk: az azoguero-válság nélkül nem lehet megérteni a bolíviai állam és nemzet kialakulásának első szakaszát, és sokkal fontosabb körülmények játszottak közre a Buenos Aires-től és Limától való elszakadásban mint egyes taktikai lépések, a „doktorok”. A potosi Cabildo anyagának megvizsgálása pontosabbá teheti a képet, de már most helyeselni tudjuk Ch. W. Arnade tanulmányának spanyol nyelvű fordításához írt, a bolíviai álláspontot tükröző bevezetés arra irányuló törekvését, hogy mélyebben kell ismerni a bolíviai állam létrejöttének tényezőit és tovább kell menni az elemzésben.⁹⁴ Potosi fontosságának elvi deklarálása nem elégséges⁹⁵ és ha egyszer elkészül a város 1810—1825 közötti története, az általunk kiemelt gazdasági összefüggések és problémák figyelembe vétele nélkül nem lehet teljes. Az események igen fontosak.⁹⁶ Még fontosabb Potosi gazdasági jelentősége, amely magára a kialakuló bolíviai államra és a kreol nemzetre rányomta bélyegét.

Az azoguerók a földbirtokosokkal együtt úgy határozták meg az új uralkodó osztály kialakulását, hogy nem vettek részt a fegyveres küzdelemben. Ugyanakkor az ellenállási gócek, a „republiqueták” vezetőinek a szerepe sokkal kisebb és alig ismert. Ugyanígy a perui ellenállási mozgalomban az alsó papság egy részének aktív részvétele sem nyomta rá bélyegét az új állam kialakulására.⁹⁷ Ami azonban a legfontosabb: az uralkodó osztály vagy egyes rétegeinek gazdasági, politikai mozgása önmagában nem lehet exakt ismerv. Az indián tömegek és a kreolok egymáshoz való viszonya különösen fontos ebben a két országban, ahol a Túpac Amaru és Túpac Katari felkelés Latin-Amerika legnagyobb tömegmozgalmát jelentette a függetlenségi háborút megelőző időben. Ezeknek az andoki országoknak a tömegei azokkal a kreolokkal együtt voltak érdekelve a spanyol uralmi rendszer felszámolásában, akik maguk is részt vettek a felkelések leverésében. Éppen ezért az antagonisztikus indián—kreol osztályellentétek és a gyarmatok és a spanyol kormányzat ellentétei a patriota mozgalomban olyan bonyolult skálát hoztak létre, aminek eredményeként itt volt a legerősebb a dél-amerikai indiánok spanyollelens guerilla-harca, de ugyanakkor itt volt legkönnyebben megnyerhető a nép a spanyol hatóságok és hadsereg által.

⁹³ Vö. JORGE BASADRE: *La Promesa de la Vida peruana y otros Ensayos*. Lima 1958. Idézi R. A. HUMPHREYS AND JOHN LYNCH: *The Origins of the Latin American Revolutions 1808—1826*. London 1965. 294—297. l. Mi a „bolivianismo” egyik legillusztrisabb képviselőjét éppen P. V. Cañete-ben látjuk, és annak Potosi-központúsága nem véletlen. Az ilyen megfogalmazásokkal nem tudunk egyetérteni: „Felső-Peru nem mutatott önállóságot sem gazdasági, sem nemzeti, földrajzi és más sajátosságok szempontjából.” LIVANCEV-VIDGOP: *Bolivia*. Léningrad 1963. 10. l. (oroszul). Az Audiencia de Charcas Dél-Amerika egyik legjellegzetesebb történeti tájegysége volt. Humboldt-tal és J. M. Dalencével együtt mi sem helyeseljük a „Felső-Peru” kifejezést, nemcsak azért, mert a gyarmati korszakban nem használták, hanem azért is, mivel Bolívia történeti fejlődését egyoldalúan Limához, „Alsó-Peruhoz” köti, vö. J. M. DALENCE: *Bosquejo*, 2. l. Nem árt hangsúlyozni azt a körülményt, hogy a Rio de la Plata alkirályság felállításában az Audiencia de Charcas kezdeményezően lépett fel, és ez már önmagában egy Lima fősége elleni lépés volt. Vö. BERNARD MOSES: *Spain's Declining Power in South America. 1730—1806*. Berkeley 1919. 157—159. l.

⁹⁴ CHARLES W. ARNADE: *La dramática insugencia de Bolivia*. La Paz 1964. Introducción, XI. l.

⁹⁵ Uo. 75. l.

⁹⁶ A Potosiban történt események nagy vonásokban ARNADE művéből is megismerhetők: 75—88., 90. l. VIDAURRE i. művén kívül vö. még JUAN RAMÓN MUÑOZ Y CABRERA: *La guerra de los quince años en el Alto-Perú*. Cochabamba 1865. BROCHA GORDA: *La Villa Imperial de Potosí*. Buenos Aires, 1905. 499—513. l.

⁹⁷ Szerepüket eltűzve: B. VICUÑA MACKENNA: *La revolución de la independencia del Perú desde 1809 a 1819*. Lima. 1860. 72—73. l.

Az indián lakosság magatartása nem jellemezhető általánosságban, mindig a helyi körülmények gondos mérlegelése alapján dönthető el, hogy miért foglaltak állást a patrióták vagy a spanyolok mellett.⁹⁸ Feltétlenül el kell utasítani azt a tételt, amely szerint a latin-amerikai országok felszabadítása egy vékony elit műve volt.⁹⁹ Ugyanakkor a tömegeknek a függetlenségi harcokban játszott alapvető szerepe árnyalást kíván és a kérdés objektív és szubjektív alapja külön választandó. A spanyol adók stb. elleni indián ellenzékiesség ösztönös erői általános, objektív alapot adtak a patrióták mozgalmának, de ezek nem mindenütt tudták azt tudatos, szubjektív spanyol-ellenes tényezővé változtatni, azaz a kreol spanyolellenességet, mely lényegesen különbözött az indiánokétól, az Andok vidékén még nehezebben lehetett az indián tömegekkel elfogadtatni mint másutt.¹⁰⁰ Ez azt jelenti, hogy a népi patriotizmus Peruban és Bolíviában sajátos vonásokkal rendelkezett, ami szintén nem kis mértékben határozta meg a nemzeti fejlődés alapjait.

Peruban a Túpac Amaru előtti indián megmozdulások egyértelműen a gyarmati adórendszer, a repartimientók, alcabala, mita és corregidorok visszaélései ellen irányultak. Már 1738-ban Huaylas-ban volt tiltakozás és 1774-ben Mancos-ban felkelés az adók ellen. 1776-ban több megmozdulás volt: Velille és Huánuco falvakban megölték a corregidort, Yungay-ban az adószedők ellen keltek fel, Ancashban a repartimiento ellen tiltakoztak, Urubamba-ban a püspöknek kellett csillapítgatnia a lakosságot.¹⁰¹ Az 1777-es év eseményei: Arequipában a börtön megtámadása és a rabok kiszabadítása, Moquegua-ban, Jauja-ban, Tarma-ban, Huancayo-ban, Pasco-ban elégedetlenség, tiltakozás az adók miatt. Felkelés előjelei Cailloma-ban, Huamangaban, Huancavelica-ban, felkelés Piscobamba és Chacas-ban.¹⁰² Cusco is több felkelési kísérlet és megmozdulás színhelye volt a nagy 1780-as indiánfelkelés előtt.¹⁰³ A Potosi közelében levő Chayantaban a Katari testvérek már 1776 óta élére álltak az elégedetlenségnek. A nagy tűz 1780-ban itt lobbant fel.¹⁰⁴

⁹⁸ Perui vonatkozásban I. RAUL RIVERA SERNA: *Los guerrilleros del Centro en la emancipación peruana* ... Lima 1958. 31. stb. I. Reyes falu sajátos esetére: 115—116. I. Egy jelentés San Martinhoz a mesztickek magatartásáról: „Es menester también que usted se penetre que no hay más partiotismo que aquel que he renunciado, y que estos, desengañados de que la independencia no era un astro, que todo lo convertía en oro y plata o un aguacero que Illovia leche, miel y bordados, miran de reojo instituciones, que los fuerzan a desprenderse de la vaquita, el carnerito y un granito de trigo.” 117. I. Ugyanakkor az „exploradores de la Patria”, a felderítők, szállítók stb. a nép fiaiból kerültek ki. Különösen Közép-Peruban fordultak a falvak a spanyolok ellen. 123, 128—133. I. Az „indiadas rebeldes”-re vö. J. M. VALEGA: *La gesta emancipadora del Perú*. Lima, 1940—1942. Vol. 2. 37., 40. I. Santa Fé-ben a tömegek a patrióták ellen, viszont Cazanare-ban mellettük keltek fel, José MANUEL RESTREPO: *Historia de la revolución de la República de Colombia*. Paris 1827. III. tomo 116., 137—139., 145. I. Pasto városának jelentése 1814-ből SERGIO ELIAS ORTIZ: *Collección de documentos para la historia de Colombia (Epoca de la Independencia)*. Primera serie Bogotá, 1964. 62. 64. I. Bolíviában némileg más a helyzet, de a kérdés sokkal konkrétabb elemzést kíván, mint amit A. VALENCIA VEGA ad: *Indio en la independencia*.

⁹⁹ Egyes hasonló történetírói felfogások bírálata adja N. M. LAVROV, A. N. STRAHOV, B. I. KOVAL: *Voyna za nezaviszimoszty v Latinszkoj Amerike (1810—1826)*. Moszkva 1964. 33—34. I.

¹⁰⁰ E tekintetben a republiqueták, montonera-k szerepét kell beható vizsgálat tárgyává tenni. Érdekes adatok: *Diario de un soldado de la independencia altoperuana, 1816—1821*. Universidad San Francisco Xavier. Tomo XVII. Nos 41—42. Enero-diciembre. 1952. Egy indián tiltakozása a patriótákat sértő kifejezések ellen: 63—64. I. Az ilyen tudatosság nem általános.

¹⁰¹ MANUEL S. REINA LOLI: *Rebeliones indígenas en Ancash*. Anales del III. Congreso Nacional de Historia del Perú. Lima 1965. 340—356. I.

¹⁰² J. M. VALEGA: *La gesta emancipadora del Perú*. Vol. 1. 1940., Lima, 105—108. I.

¹⁰³ DANIEL VALCÁRCEL: *La rebelión de Túpac Amaru*. México-Buenos Aires. 2. ed. 1965. 35—37. I.

¹⁰⁴ Vö. ALIPIO VALENCIA VEGA: *Julián Tupaj Katari caudillo de la liberación india*. Buenos Aires 1950. Chayanta társadalmát nem ismerjük.

Éppen, mivel a gyarmati rendszer alapjai ellen irányult, azért lehet úgy fogalmazni, hogy a nagy perui és bolíviai indián felkelés megrázkódtatta e rendszert, és végső soron előkészítette a függetlenségi harcot. Ámde az indiánok *nem a kreolok szabadságáért, hanem saját felszabadulásukért* küzdöttek, és hogy a kettő mennyire nem volt azonos, mutatta az 1781-es Oruro-i kreol felkelés példája. A spanyolok ellen felkelt kreol bányavállalkozók és meszticek kezdetben a Túpac Amaru felkelés mellé csatlakoztak, de amikor az indián tömegek a város felé özönlöttek, a kreolok megijedtek és fegyverrel szórták szét a parasztokat. Spanyolellenességük gyorsan elpárolgott, mivel a néptől való félelmük nagyobb volt.¹⁰⁵ A kreolok és a meszticek nagy része fegyverrel a kézben segített a spanyoloknak az indiánfelkelés leverésében mind Peruban, mind Bolíviában. Más kérdés, hogy nem kapták meg a várt jutalmat, csalódtak, és a bevezetett reformok (intendantura stb.) nem elégítették ki őket, és ellenzékiességük a spanyol uralommal szemben fokozatosan nőtt. *Az indiánokkal szembeni bizalmatlanság* azonban továbbra is egyik fő meghatározó maradt.

Amikor az indián kérdést vizsgáljuk, nem szabad lebecsülni a *gazdag indiánok*, a cacique-k magatartását, amely nem mindig felelt meg a tömegek érdekeinek. A köztük folyó hatalmi versengések már 1780–82-ben megosztották őket és egy részük, a „disidentes” a spanyolok mellett harcoltak testvéreik leverésében. Közük volt az a Mateo Pumakahua, aki később a függetlenségi háború kiemelkedő alakja lett.¹⁰⁶ A gazdag indiánok jelentős része a meszticekkel és kreolokkal együtt a vezetésben, politikai irányításban akartak részesülni, és ezért lényegében a *kreol patriotizmus* álláspontjára helyezkedtek. Az általuk vezetett tömegeket, csapatokat a patrióta hadsereg és a „republiketa”-k, „montonera”-k segédcsapataiként dobták be a spanyolok elleni háborúba. Magukkal a tömegek társadalmi követeléseivel nem, vagy kis mértékben azonosultak, és nem is adtak kifejezést ezeknek. Ezért maradtak 1810–25 között az indiánok saját program nélkül, a kreol partizánok pedig csak demagógiából, az indiánok megnyerésére beszéltek általánosságban az indiánok tűrhetetlen helyzetéről, és jól felfogott érdekükben biztatták őket, hogy tagadják meg az adókat a spanyol hatóságoknak.

Nem volt az andesi országokban semmiféle indiánfelszabadító program, és amikor az argentin segélycsapatok Castelli vezetésével megérkeztek és a Buenos Aires-i forradalmi kormányzat liberális indián programját hozták, a bolíviai uralkodó rétegek és az argentinok között kiéleződtek az ellentétek, mivel az előbbiek hallani sem akartak az indián kizsákmányolás rendszerének megváltoztatásáról. Amikor a második argentin hadsereg később ide megérkezett, Belgrano már nem is erőltette a kérdést.¹⁰⁷ Csupán 1821 óta tiltották Peru egyes területein a „pongueaje”-t és a mitat-t, egyébként a felszabadító seregek és a háború semmi javulást nem hozott az indiánok számára, sőt a tömegek szenvedése soha nem látott mértéket ért el, különösen Közép-Peruban, ahol az indiánok aktív közreműködésével dőlt el a függetlenség sorsa.¹⁰⁸

Az indiánok döntő szerepet játszottak a perui és bolíviai függetlenség kivívásában *mint a guerillák segítői, ellátói és mint a felszabadító hadsereg adóalanyai*. De ugyanakkor az indiánokat soha sem vették be a guerillákba, melyeknek a szervezete a kreolokra, esetleg meszticekre korlátozódva lehetetlenné tette az indiánok

¹⁰⁵ A. MIER: Noticia y proceso de la muy noble y leal villa real de de San Felipe de Austria de Oruro. S. d. 62–63. I. BOLESLAO LEWIN: Túpac Amaru el rebelde. Buenos Aires 1943. 292. l.

¹⁰⁶ ALIPIO VALENCIA VEGA: El indio en la independencia. La Paz 1962. 285–293. l.

¹⁰⁷ Uo. 210–211. l.

¹⁰⁸ RAUL RIVERA SERNA: Los guerrilleros del Centro, 122, 127. l.

belülről való aktív részvételét.¹⁰⁹ A cholo-k és a perui partvidék egyes négerai, akik bejutottak a montonera-ba, alacsony társadalmi helyzetükből, a nyomorból igyekeztek kiszabadulni és amint egy tanulmány szerzője találóan megjegyzi, készek voltak feláldozni életüket, „melyet egy egészséges patriotizmus tüze regenerált”.¹¹⁰ *Ez az „egészséges (népi) patriotizmus” szociális tartalmú volt, a spanyolokkal a terhek lerázására szállt szembe, a kreol patriotáktól a nép társadalmi és politikai felszabadítását várta.*

Minthogy ez utóbbinak már a háború idején semmi jele nem volt, érthető az indiánok jelentős részének közömbössége vagy a királyi csapatok melletti állásfoglalása. Ismeretes, hogy még az Ayacucho-i ütközet után is indián „montonera”-k működtek Peru egyes részein, róluk Sucre számol be, ugyanígy mint a Huancavelicai-királypárti felkelésről. Mojos, Chiquitos és La Paz környékén is voltak még királypárti fészkek.¹¹¹ Még korábban (1811) a ravasz spanyol katonai vezető, Goyeneche azt is kihasználta, hogy az argentinok nem tartották meg ígéretüket az indiánok felszabadítására, és sok csalódott indián falut maga mellé állított.¹¹² Sem a királypártiak, sem a patrioták szemében az indián nem volt több mint „igásállat”.¹¹³ Ugyanakkor a munkában, nyomorban elgyötört indiánok közül csak kevés tudta, hogy saját mindennapi szenvedéseinek körét áttörve milyen politikai program céljait szolgálta. Ebben az értelemben az indián távol („ausente”) érezte magát a forradalmi folyamattól Bolíviában.¹¹⁴ Az újabb kutatások Kolumbiában ugyanezt igazolják.¹¹⁵

A felszabadulás még csekély társadalmi reformokat sem jelentett az indián számára. Bolívar dekrétumai tisztában voltak azzal, hogy az indián közösségeket kevés számú kreol uzurpálja, ezért célozták a közösségek felszámolását és az indiánok egyéni földtulajdonának megeremtését. Mivel azonban a gyarmati adózási rendszer érvényben maradt, ennek alapja viszont az indián közösség volt, a perui és bolíviai uralkodó osztály nem engedte e dekrétumok megvalósítását.¹¹⁶ E két állam születését a legmélyebb indián-ellenesség pecsételte meg, és ez rányomta bélyegét a kialakuló burzsoa „peruanidad”-ra és „bolivianidad”-ra. A kreol uralkodó osztályoknak később, az egyes XIX. és XX. századi nagy háborúk alkalmával utólag kellett olyan „nemzeti” ideológiát teremteni, amely a nép és az urak közös érdekeire való hivatkozással leplezte a társadalmi antagonizmust.

Másrészt viszont ezekben az országokban, éppen az indián kérdés és a bányászat sajátosságai miatt, *a kizsákmányolás elleni és a nemzeti függetlenségért folytatott harc hagyományai a haladó tudatban jobban összefonódtak egymással, mint más or-*

¹⁰⁹ Vö. GUNNAR MENDOZA: Una crónica desconocida de la Guerra de Independencia Alto-peruana. Universidad de San Francisco Xavier. XIV. Nos 37—38. 1951. Sucre. BARTOLOMÉ MITRE: La guerra de las republiquetas. Buenos Aires 1965.

¹¹⁰ J. M. VALEGA: i. m. Vol. 2. 29—30. l.

¹¹¹ VICENTE LECUNA: Documentos referentes a la creación de Bolivia. Caracas 1924. Tomo 1. 25., 112., 7. l.

¹¹² A. VALENCIA VEGA: i. m. 223. l.

¹¹³ Uo. 220. l.

¹¹⁴ ALIPIO VALENCIA VEGA: Geopolítica en Bolivia. La Paz 1965. 206. l.

¹¹⁵ Az indiánok szerepéről Kolumbiában JUAN FRIEDE megfogalmazása igen világos: „részvételük ... csaknem semmi” (casi nula), a dokumentumok között semmi nyom nincs arról, hogy az indiánok rokonszenveztek a felszabadító mozgalmakkal, ezeket a „fehérek” ügyének tekintették. El indio en la lucha por la tierra. 1944. 100—101. l. Mindez csak az indián- kérdésre vonatkozik, a néger rabszolgák helyzete és felszabadulási törekvések Kolumbiában olyan problémákat vetettek fel, amelynek Peruban és Bolíviában nem voltak.

¹¹⁶ JORGE OVANDO SANZ: Historia económica de Bolivia. UMSA Facultad de Economía. La Paz 1968. 112—122. l.

szágok esetében. Ez sokkal inkább jellemzi az andesi népeket, mint az a pesszimizmus, amelyet az egyes nyugati kategóriákban gondolkodó történétírók látszólagosan igyekeztek elméleti alapokra helyezni.¹¹⁷

Tibor Wittman

APUNTES SOBRE ALGUNAS CONDICIONES ECONÓMICAS DE LA
CONFIGURACIÓN DE LAS NACIONES ANDINAS A FINES
DE LA ÉPOCA COLONIAL

El autor analiza las peculiaridades de aquellas unidades económicas que llegaron a ser los marcos de las naciones andinas poniendo de relieve las estructuras socioeconómicas del Perú y Bolivia a fines del coloniaje. Se llama la atención, a la necesidad de mejor matizar en las investigaciones sobre los mercados regionales e interregionales. Después de recapitularse las principales líneas de desarrollo del Altiplano boliviano (decadencia y dislocación del sistema colonial de la mono-producción argentífera, el papel de los azogueros endeudados etc.) se aborda algunos problemas de la relación contradictoria de la clase de terratenientes y mineros criollos y de la población indígena. En los países en cuestión las tradiciones de la lucha de clase (Túpac Amaru etc.) y de la independencia — a pesar del antagonismo social muy agudo — se vinculan estrechamente. Los rasgos económicos especiales de los comienzos del proceso histórico que sequían dando formas a las naciones andinas en nacimiento, esperan a sus investigadores y requieren que no se transplanten a esta área las categorías simplistas de historia de Europa.

¹¹⁷ Elsősorban ALCIDES ARGUEDAS-ra gondolunk. A történettudomány válsága Peruban sem engedte meg, hogy az utóbbi évtizedekben a Mariátegui által megvázolt fejlődést tudatos kutatások igazolják vagy módosítsák. Vö. PABLO MACERA: *La Historia en el Perú: Ciencia e Ideología*. Amaru No. 6. 1968. 90—94. l. A régi európai sablonok (kreol és burzsoa azonosítása) némi módosítása Kolumbiában ANTEO QUIMBAYA: *Cuestiones colombianas. Ensayos de interpretación y crítica*. Bogotá, 1958. 154. l. stb.

Tanulmányunkban még nem használhattuk fel az 1971-ben, Peru felszabadulása 150. évfordulóján rendezett V. Amerikanista Kongresszus előadásainak, vitáinak eredményeit.